

они могут только при существенных затратах финансовых и иных ресурсов, а самое главное – времени, за которое конкуренты могут предложить еще более передовые технологии. Понятно, что в этом аспекте национальным производителям инноваций на постсоветском пространстве далеко не всегда необходимо создавать что – то новое в уже известной сфере – иногда выгоднее имитировать, сосредоточив свои основные усилия на прорывных технологиях.

Таким образом, на конкурентные преимущества отечественных инновационных технологий, их стоимость и в более широком плане, общественную ценность существенное влияние оказывают не только объективные факторы, такие как их эффективность, но и институциональные факторы. Причиной приобретения и широкого использования зарубежных инновационных технологий является именно неразвитость и неадекватность институтов стимулирования нововведений объективным потребностям отечественных новаторов. Правильное формирование институциональных условий реализации инноваций позволяет обеспечить перспективу использования инноваций на внутреннем рынке, служит инструментом достижения международной и внутристрановой конкурентоспособности. Развитие институциональной среды должно быть

обязательным элементом инновационной политики. Рекомендации о конкретных формах создания такого рода институтов могут быть даны на основе анализа конкретно исторической ситуации в отдельной стране и представляют предмет для перспективных исследований.

Литература

1. Й. Шумпетер Теория экономического развития / Пер с нем. – М.: Прогресс, 1982. – 455с.
2. Р. Нельсон и С. Уинтер Эволюционная теория экономических изменений / Пер. с англ. – М.: Дело, 2002. – 536с.
3. О.С. Сухарев Основы институциональной и эволюционной экономики. – М.: Высш. шк., 2008. – 391с.
4. Arrow, Kenneth J. (1962), 'Economic Welfare and the Allocation of Resources for Invention', in Richard R. Nelson (ed.), *The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors*, National Bureau of Economic Research, Conference Series, Princeton: Princeton University Press, pp. 609-625.

Статья поступила в редакцию 15.06.2009

Л.І. ФЕДУЛОВА, д.е.н., професор,

Інститут економіки і прогнозування Національної Академії наук України

ОЦІНКА СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Проголошена інноваційна модель економічного розвитку України передбачає реалізацію стратегії розвитку національної економіки, націлена на суттєве підвищення її ефективності, зростання ВВП шляхом широкої цілеспрямованої діяльності щодо створення, освоєння у виробництві і просування на ринок технологічних і організаційно-управлінських інновацій.

Проте проблема полягає в тому, що хоча за період з 1991-2009 рр. зроблено чимало для встановлення сучасної моделі національної інноваційної системи (НІС), як основної інституційної форми функціонування інноваційної діяльності на всіх рівнях національної економіки, але її загальна побудова та функції залишаються неефективними через відсутність за-

вершеності даного процесу і недостатньої уваги керівництва країни до перебігу соціально-економічних процесів з врахуванням інноваційного фактора розвитку.

Аналіз літературних джерел показує, що НІС залежить від мети, з якою вона створюється (реформується), а також від особливостей національної економічної політики та інституційних умов кожної країни [1-4]. Наприклад, у США побудова НІС підпорядковувалася меті досягнення світового рівня конкурентоспроможності, у Франції – технологічній перебудові структури економіки, в Білорусі – забезпеченню інноваційного розвитку підприємств тощо. Названі цілі зумовлюють й зміст самої концепції НІС.

© Л.І. Федуллова, 2009

У зв'язку з відсутністю в Україні загальнодержавного нормативно-правового документу, що регламентував би основні концептуальні засади створення національної інноваційної системи, метою даного дослідження було здійснити оцінку системи інституціональної підтримки інноваційної діяльності в Україні за відповідними напрямами.

Сьогодні в Україні створені і працюють лише окремі елементи НІС, цикли інноваційного процесу слабко ув'язані один з одним і не стиковані, тому віддача від інноваційної діяльності залишається низькою. Одна із причин такого стану – недосконале законодавство і нормативно-правова база щодо створення інноваційних наукомістких технологій та фінансування процесів їхньої комерціалізації.

Політичний аспект даної проблематики полягає у необхідності визнання інноваційної діяльності як важливого фактора внутрішньої і зовнішньої політики держави.

Слід зазначити, що курс на розвиток економіки України за інноваційною моделлю було проголошено в Угоді про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною (14.06.1994 року) [5], яка набула чинності 01.03.1998 року, та в затвердженій Указом Президента України від 11.06.1998 року № 615/1998 „Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу” [6]. Обрання такого курсу означало, що в Україні головним джерелом стійкого економічного зростання мають стати нові наукові знання, їх продукування, комерційне застосування та отриманий технологічний досвід. Проте чинним законодавством й до цього часу чітко не визначено засад розвитку національної інноваційної системи (НІС), не конкретизовано її структуру. Окремі сегменти цієї системи, такі як інституційний устрій інноваційної економіки, пріоритети науково-технологічного та інноваційного розвитку економіки, програмно-цільове фінансування науково-технологічної та інноваційної діяльності, підтримка підприємництва у сфері інноваційної діяльності та трансферу технологій й до цього часу безсистемні й неузгоджені. Найбільш слабким елементом у даному контексті є відсутність чітких та дієвих механізмів реалізації державної політики в сфері підтримки інноваційної діяльності, у тому числі розробки протекціоністської політики на зовнішніх ринках, а також системи переваг у напрямках досліджень для концентрації науково-технологічного потенціалу держави у визначених «інноваційних нішах».

Й до цього часу не здійснено формування корпоративної системи науково-технічної інформації, яка б включала створення та забезпечення підтримки інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації інноваційної стратегії та моніторингу стану інноваційного розвитку.

Державою не організовано забезпечення проведення систематичних прогнозно-аналітичних досліджень науково-технологічного розвитку для визначення пріоритетних напрямів науки і техніки та переліку критичних технологій, що є однією із основних причин відсутності й до цього часу єдиного стратегічного документу для консолідації зусиль усіх ключових агентів у напрямі здійснення інноваційного прориву.

Аналіз правового аспекту як складового системи інституціонального забезпечення підтримки інноваційної діяльності показує, що нормативно-законодавча база, серед якої закони України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (№ 1977-ХІІ від 13.12.1991 року), «Про інвестиційну діяльність» (№ 1560-ХІІ від 18.09.1991 року), «Про наукову і науково-технічну експертизу» (№ 51/95-ВР від 10.02.1995 року), тощо та відповідні підзаконні акти виконавчої влади створили необхідне нормативне поле для упровадження суб'єктами господарювання в Україні інноваційної діяльності на засадах, визначених Концепцією розвитку наукової та науково-технічної діяльності. Нажаль, більш ефективної дії вимагає законодавче закріплення на всіх рівнях державного регулювання прав на інтелектуальну власність і забезпечення правових основ їхнього ефективного захисту. За відсутності зазначеного повільно розгортається діяльність підрозділів з питань трансферу технологій, інноваційної діяльності та інтелектуальної власності в органах виконавчої влади, бюджетних установах, організаціях та на підприємствах, діяльність яких пов'язана з комерціалізацією об'єктів промислової власності.

Найбільш негативним явищем у діях органів законодавчої влади є відміна статті Закону України „Про інноваційну діяльність” в частині стимулювання такої діяльності, а механізм стимулювання й у 2009 році, як і в попередніх роках, не запущено в практику діяльності економічних агентів.

Систематичне внесення змін або застосування мораторію до положень законодавства в інноваційній сфері в частині податкових преференцій фактично призвело до стагнації діяльності технологічних парків, які на сього-

дні є єдиним механізмом реалізації інноваційної політики держави (на цей час у 6 технопарках виконується лише 15 проектів).

Важливим підходом у напрямі створення інституціональних умов для інтеграції науки та освіти слід вважати Державну цільову програму „Наука в університетах”, що затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1155. Проте, на нашу думку, при існуванні наявної ситуації в сфері освіти, коли викладачі-науковці перевантажені навчальною діяльністю і більше мотивовані саме цим видом роботи, реалізація даної Програми суттєво не вирішить проблему інтеграції освітянської науки. Потрібна абсолютно нова модель поведінки за умови реформатування самої системи вищої школи.

В частині створення інститутів інформаційного забезпечення інноваційної діяльності слід констатувати, що даний процес здійснюється з результатом – навпаки: руйнується державна система науково-технічної інформації України. Ззнали суттєвих втрат регіональні Центри науково-технічної та економічної інформації. У ряді областей їх інформаційні фонди разом з приміщеннями центрів передано до складу бібліотек вищих навчальних закладів, що обмежує доступ до науково-технічної та економічної інформації суб'єктів інноваційної діяльності.

Відсутня система створення пропагандистських матеріалів, що відбивали б значущість інноваційної діяльності для держави і перспективність вибору такого виду діяльності для молодого покоління. Не здійснюється формування позитивного образу вченого, винахідника, внесок якого в суспільний розвиток високо оцінюється державою, та інше поінформування про досягнення вітчизняної науки і техніки.

Тому Україні слід радикально реструктурувати свою економіку не лише відповідно до зростаючих вимог споживача, але й до вимог, умов та тенденцій глобалізації економічних зв'язків та економічного простору у напрямі забезпечення концентрації економічних та інтелектуальних ресурсів держави на провідних напрямках науково-технологічного оновлення виробництва.

З точки зору системного підходу та цивілізованих норм управління найбільш слабкою ланкою в системі інституціонального забезпечення інноваційної діяльності в Україні є її організаційно-адміністративний аспект, що за відсутності чіткого розмежування повноважень та координації дій проявляється у низькій

виконавчій дисципліні міністерств і відомств, відсутності належного контролю з боку Кабінету Міністрів України, що призвело до невиконання значної частини стратегічних питань, заходів і пропозицій, визначених у Рекомендаціях комітетських та парламентських слухань. Зазначене лише поглиблює кризу системи державного управління інноваційною діяльністю в Україні, сприяє посиленню зарегульованості цієї сфери з боку держави та неефективному використанню коштів Державного бюджету України.

Наслідком зазначеного є стан, за якого за останні роки показники впровадження інновацій в українській економіці залишаються незмінними, а деякі - навіть зменшуються. Таким чином, ми маємо в Україні невідповідність між збільшенням витрат державних ресурсів (як організаційних так і фінансових) на інноваційну сферу та зменшенням загальних статистичних показників впровадження інновацій, що свідчить про низьку ефективність реалізації державної інноваційної політики, її декларативність, безсистемність і непослідовність. На це ще у 2005 р. звертала увагу Рахункова палата України (Звіт про результати аналізу ефективності формування і реалізації інноваційної політики в Україні).

Через недостатню наполегливість Міністерства освіти і науки України, Державної митної служби України не вирішені питання щодо фінансування заходів у сфері трансферу технологій, організації управління та розвитку інфраструктури у сфері правової охорони та захисту прав інтелектуальної власності: запровадження у структурі Державного департаменту інтелектуальної власності посад державних інспекторів в усіх регіонах України; розширення штатної чисельності підрозділу з питань захисту прав інтелектуальної власності Державної митної служби України; удосконалення діяльності регіональних центрів науково-технічної та економічної інформації щодо надання інформаційних і консультативних послуг з питань інтелектуальної власності; функціонування Державної патентної бібліотеки та її регіональних відділень.

Як і в усіх напрямках економічної діяльності, так і в інноваційній сфері соціальний аспект інституціонального середовища залишається на останньому плані щодо удосконалення заходів соціальної підтримки і захисту науковців, винахідників та раціоналізаторів, підвищення соціального статусу науковця, винахідника, створенню сприятливих соціальних,

у тому числі житлових, умов для їх роботи.

Зокрема, в Україні не створено ефективної системи збору та виплати винагороди авторам, виконавцям, виробникам фонограм, що суттєво спотворює розвиток ринку авторського права та суміжних прав. Не визначені мінімальні ставки винагороди винахідникам, авторам за використання об'єктів прав промислової власності, технологій; не запроваджені механізми державної підтримки патентування вітчизняних об'єктів інтелектуальної власності в іноземних державах, створених за рахунок бюджетних коштів; відсутня методика визначення розміру шкоди, завданої порушенням прав на об'єкти права інтелектуальної власності; незважаючи на неодноразові доручення Кабінету Міністрів України, Фонд державного майна України не затвердив методику вартісної оцінки прав інтелектуальної власності.

Внаслідок недосконалого законодавства та відсутності належного контролю мають місце суттєві порушення у діяльності організацій колективного управління, які повинні відігравати визначальну роль в охороні авторського права і суміжних прав. За даними Рахункової палати України в державі щороку збирається лише близько 30 млн. грн. винагороди, що за оцінками експертів складає тільки 3% потенційної суми надходжень. Тривалий час до Верховної Ради України не вносяться в цьому напрямку необхідні проекти законодавчих актів.

Як наслідок, неухильно зменшується чисельність творців об'єктів права промислової власності (винахідників і раціоналізаторів) як в цілому по економіці, так і у промисловості та більшості її галузей. Загальна чисельність творців у 2001-2008 рр. скоротилася на 13,8%, у промисловості – на 40,7%, у легкій – в 14,2 рази, у хімічній та нафтохімічній промисловості – на 37,2%, у металургії – на 34,8%, у машинобудуванні – 21,6%, у виробництві електричного, електронного та оптичного устаткування – на 30,5%. Водночас продовжується тенденція зменшення поданих до Державного департаменту інтелектуальної власності заявок на винаходи від національних заявників – порівняно з 2004 р. їх кількість зменшилася на 16% (в Росії за цей період кількість поданих заявок на винаходи зросла на 16%). На 19,8% зменшилась кількість винаходів, використаних у виробничому процесі. Тривалий час не збираються дані за формою 4-нт (перелік) про використані в економіці держави винаходи, відповідно відсутня база даних про перспективні винаходи. Протягом останніх років спостерігається зме-

ншення кількості впроваджених у виробництво раціоналізаторських пропозицій: у порівнянні з 2005 р. їх число зменшилося на 5,5%, з 2004р. – на 10%, з 2003 р. – на 13%, з 2002 р. – на 22%, з 2001 р. – на 26%.

Фінансовий аспект в Україні багатьма науковцями та практиками визнається головним у системі формування інституціонального середовища. Хоч, на нашу думку, це твердження не зовсім справедливе. Як свідчить практика, навіть володіючи коштами, керівники усіх рівнів влади не можуть реалізувати їх результативно через відсутність знань та навичок управління інноваційною діяльністю та через корупційні дії посадовців.

А поки що упровадження системи дотацій і пільгових кредитів на зворотній і беззворотній основі з бюджетів різних рівнів на проведено розробок і впровадження інновацій, державні гарантії безризикової інноваційної діяльності за рахунок її страхування, збільшення бюджетних асигнувань на науку й освіту, державні гарантії виробникам інноваційної продукції оплати постачань за кордон високотехнологічних новинок, прискорене освоєння в Україні міжнародної практики венчурного (ризикового) фінансування інноваційної діяльності на базі знову створюваних наукових центрів і університетських наукових шкіл, залишається лише побажаннями вчених та деклараціями політиків.

Наприклад, венчурне фінансування в Україні знаходиться на стадії становлення – у 2005-2007 рр. у реальні проекти щорічно інвестувалося приблизно 6 млрд.грн. Проте структура венчурних інвестицій в Україні відмінна від тієї, що склалася у високорозвинених країнах, де основними об'єктами фінансування є високотехнологічні галузі. Венчурні фонди, що діють в країні, інвестують компанії, що виробляють продукти харчування, будматеріали, надають фінансові послуги. Такий вибір об'єктів інвестування виправдовується високим рівнем їх доходності. Зокрема, доходність венчурних інвестиційних фондів у будівельній індустрії сягає 60-70% річних. Зростання венчурного фінансування високотехнологічних проектів та ІКТ ще тільки очікується, але вже нині завдяки венчурним інвестиціям розвивається Інтернет, ІТ.

В Україні відносно низький рівень витрат на НДДКР національних товаровиробників дає підстави для висновку про обмеженість попиту на наукові розробки з боку реального сектора, унаслідок чого інноваційні процеси в

економіці протікають у досить обмежених масштабах. Отже очевидно, реалізація інноваційної моделі економічного розвитку можлива передусім за умови забезпечення платоспроможного попиту на новітні досягнення науки з боку реального сектору економіки. Досягнення цієї мети потребує здійснення державної економічної політики, спрямованої не стільки на пряме державне фінансування наукових і науково-технічних робіт, скільки створення таких конкурентних умов для бізнесу, які б змушували підприємців використовувати інновації як засіб конкурентної боротьби. Також, безумовно, потрібно переглянути підходи щодо структури фінансового забезпечення наукової та інноваційної діяльності. Основний акцент повинен бути перенесений на вітчизняних замовників, що дозволить здійснити технологічну модернізацію виробничого потенціалу за умови запровадження заходів стимулювання.

Зважаючи на пріоритетність завдань інноваційного розвитку економіки, необхідно в першу чергу звернути увагу на посилення державної економічної політики у частині створення справедливих і рівних конкурентних умов бізнесової діяльності та стимулювання суб'єктів підприємництва, витратити кошти на наукову та науково-технічну діяльність. Згідно цих завдань має бути узгоджене формування і реалізація державної наукової політики, як важливої складової політики економічного зростання.

Зокрема, державне регулювання відтворювальних процесів у науково-технологічній сфері повинне здійснюватися шляхом:

- формування нормативно-правової бази, що сприяє створенню необхідних умов для розвитку науки;
- забезпечення охорони прав на об'єкти наукової й інтелектуальної власності;
- прямих бюджетних асигнувань (на рівні 3-4% вартості ВВП) на розробку і реалізацію наукових бізнес-проектів і економічних програм та процесів розвитку регіонів і економіки країни в цілому;
- надання пільгових кредитів, податкових і митних пільг суб'єктам наукової діяльності і підприємствам, що створюють об'єкти нової техніки, за умови, що прибуток від названої діяльності буде в основному реінвестованим в створення і розвиток інноваційної інфраструктури;
- страхування ризиків, пов'язаних з науковою, науково-технічною й інноваційною діяльністю;

- сприяння міжгалузевому і міжнародному науково-технічному співробітництву й освоєнню нових процесів і технологій;

- формування науково-технічної й інноваційної політики, виходячи з визначення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, оцінки можливостей і недоліків галузей промисловості, регіонів і конкретних організацій, що її здійснюють.

Таким чином, здійснена оцінка стану інституціонального забезпечення інноваційної діяльності в Україні у розрізі різних аспектів дозволяє зробити висновок, що суб'єкти економічної діяльності на сучасному етапі та у найближчому майбутньому не здатні розгорнути результативну науково-технологічну та інноваційну діяльність, так як національна інноваційна система позбавлена відтворювальних механізмів інвестування, що є головною перепоною її становлення і розвитку. А чинний механізм регулювання інноваційної діяльності суб'єктів господарювання не лише не сприяє розширенню джерел фінансування інноваційного розвитку, але й протидіє залученню позабюджетних коштів та виключає можливість формування спеціальних, в тому числі відомчих, фондів фінансування інновацій.

Важливим фактором економічного зростання для України є залучення у виробництво додаткового основного капіталу і збільшення продуктивності ресурсів за рахунок науково-технологічного прогресу, використання більш продуктивних технологій. Саме реалізація даного фактору може слугувати адекватною відповіддю на технологічний виклик розвинутих держав та складати кардинальну умову, що визначає майбутнє соціально-економічного розвитку країни. У випадку, якщо не буде сформовано науково-технологічний комплекс як власне джерело технологічних нововведень, а також не буде створене середовище для закріплення технологій, що придбані в ході трансферу, які забезпечать модернізацію виробництва та випуск конкурентоспроможної продукції, то Україна буде залишатися на шляху перманентного відставання та поглиблення технологічної залежності від економічно розвинутих країн.

Реалізація основних положень Концепції НІС дозволить створити сприятливі економічні і соціальні умови для розвитку сфери наукових досліджень та розробок і перетворення її разом з окремими операційними процесами в сферу інноваційного бізнесу, постійного підвищення технологічного рівня виробництва і

конкурентоспроможності продукції та забезпечити на цій основі розвиток професійної кар'єри і соціального достатку працівникам, зміцнення технологічної та економічної безпеки як окремого підприємства, так і країни в цілому.

Подальший розвиток інститутів інноваційної системи пов'язаний з їх об'єднанням у регіональні і глобальні системи. Вже сьогодні ОЕСР та ЄС проводять активну політику щодо вироблення загальної стратегії інноваційного розвитку країн-членів і механізмів її реалізації насамперед у таких сферах, як інноваційні системи; розвиток людських ресурсів; інформаційні і комунікаційні технології; бізнес-середовище. Тому, враховуючи інтеграційні устремління України в ЄС, необхідно здійснювати дослідження умов інституціонального забезпечення процесів науково-технологічного співробітництва та кооперації.

Література

1. Гесць В.М., Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України. – Харків: Константа, 2006. – 272 с.
2. Кіндзерський Ю. Інституціональні ас-

пекти відтворення у контексті структурних трансформацій // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 4-13; № 2. – С. 4-12.

3. Федулова Л. Технологічний розвиток економіки // Економіка України. – 2006. – № 5. – С. 4-10; № 6. – С. 4-11.

4. Глущенко И.И. Система стратегического управления инновационной деятельностью – г. Железнодорожный, Московская обл.: ООО НПЦ «Крылья», 2006. – 356 с.

5. Угода про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною (14.06.1994 року) (Угоду ратифіковано Законом N 237/94-ВР від 10.11.94) [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_0

6. Указ Президента України від 11.06.1998 року № 615/1998 “Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу” [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://invest.flint.kiev.ua/index.php?lang=ua&get=226&id=1534>

Статья поступила в редакцию 12.06.2009

УДК 332.46

Т.В. ГОЛІКОВА, к. е. н., ст. .н. с.,

Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ПРО «ПРОВАЛИ» ДЕРЖАВИ В УПРАВЛІННІ ТЕРИТОРІАЛЬНИМ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ

Криза, що з осені 2008 р. охопила господарський простір України, наочно продемонструвала вади економіко-відтворювальних процесів, які реалізувались на ньому в останні роки, і дефекти існуючої практики державного управління цими процесами. Багато у чому саме через «провали» держави у цій справі і Україна у цілому, і окремі її регіони з року в рік втрачають позиції у світових рейтингах господарської конкурентоспроможності.

Так, у «Звіті про конкурентоспроможність України 2009» [1], підготовленому спеціалістами Всесвітнього економічного форуму спільно з вітчизняним фондом «Ефективне управління», Україна за середнім показником глобальної господарської конкурентоспроможності її регіонів посіла 76 місце серед 149 економік світу (країн і регіонів). При цьому м. Київ та Запорізька область посіли 63-є та 64-є

місця (рівень Угорщини, Турції), Одеська область – 68-е (рівень Чорногорії, Казахстану), Дніпропетровська – 74-е (рівень В'єтнаму, Філіппін), Сумська – 79-е (рівень Колумбії, Уругваю), Донецька – 82-е (рівень Болгарії, Шрі-Ланки), Львівська – 89-е (рівень Гондурасу, Перу), Полтавська – 92-е (рівень Гватемали, Сербії), Хмельницька – 69-е (рівень Тринідаду и Тобаго, Кенії), Черкаська, Вінницька, Херсонська, відповідно – 104–106-е місця (рівень Нігерії, Молдови), Житомирська – 112-е (рівень Алжиру, Монголії), Автономна Республіка Крим – 115-е (рівень Пакистану, Гани), Закарпатська область – 131-е (рівень Таджикистану, Малі).

Незадоволеність таким станом справ на вітчизняному господарському просторі формує попит на науковий аналіз «провалів держави»

© Т.В. Голікова, 2009